

Lidija Dimkowska

S DRUGE STRANE L.

– Američki dnevnik –
(5. 10 – 23. 10. 2016)

Svojim suputnicama diljem SAD: *The Best American Poetry 2016* i *The Best American Short Stories 2016*.

5. 10. 2016, New York

Stojim li ja pred New Yorkom ili New York stoji iza mene? Tko se na koga oslanja? New York – nije li, ili upravo jest poput New Yorka? Ne osjećam fascinaciju prethodnih boravaka u njemu, no danas me u muzeju „Guggenheim“ fascinirala umjetnost mladih autora s Bliškog istoka. Čekao se red pred toaletom sa zlatnom školjkom Maurizija Katelana. Pobjegla sam užasnuta od pomisli da se toliko ljudi htjelo isprazniti u primijenjenom umjetničkom objektu od zlata. A u zakladi „Guggenheim“ susret s Edwardom Hirschom, američkim pjesnikom i prijateljem iz doba našeg zajedničkog višegodišnjeg žiriranja na izboru poljske nagrade za poeziju, „Herbert“. Na 33. katu nebodera New York je kroz velika stakla bio proziran i samo je još Empire State Building bio viši od mene. Svuda uokolo, beskrajne police s poezijom. Dar Edwarda, urednika antologije *The Best American Poetry 2016*, obilježiti će ovo moje putovanje. Edward prozu čuva kod kuće, u Brooklynu, na istoj adresi Park Place Street broj 80 u blizini hotela „Sofie Inn“ u kojem sam smještena.

U knjižari „Strand“ kupila sam *Pisma amazonki* Marine Cvetajeve na kojoj sam si/njoj napisala posvetu: „Meni od Tebe, Tebi od Mene“. Zatim sam ručala na klupi u parku Union Square. S beskućnicima koji su drijemali od gladi. A ja, gutala sve čime sam natrpala papirnatu kutiju iz „Whole Fooda“, kompulzivno gutajući New York.

U bruklinskoj knjižari „Community Bookstore“ prije čitanja razgovarala sam s Katie Kitamurom o našoj djeci obilježenoj majčinim putovanjima i odsutnosti, a na čitanju i o vlastitoj odluci da pišem samo na makedonskom. I o migracijama, i o događanjima u bivšoj Jugoslaviji, kao i o radikalizmu u književnosti. Neki je makedonski student kimao glavom na svaku moju riječ. Jedan od 400.000 mladih koji su posljednjeg desetljeća napustili Makedoniju. Nasmiješila sam se vidjevši na izlazu najavu susreta sa Slavojem Žižekom i Jelom Krečić u ovoj istoj knjižari mjesec dana kasnije. MIMOICI ću se sa svojim Slovencima. Noć prije polaska za New York, u Ljubljani sam sanjala Šlegovo. Puno ljudi, sa renoviranim kućama u središtu sela, sa vašarom, sa životom. Selo – znači lijep život. Ah, Ameriko. Što ćeš mi dati, a što oduzeti? Može li moje desetljeće bez New Yorka no s Emom biti mrtvo kao što piše Christopher Bakken dok Catherine Barnett izvikuje: „O, Esperanza!“?

6. 10. 2016, New York

Prijepodne – memorijalni centar 9/11 izvana. Imena poginulih oko rupe ispunjene vodom. Kao da se u nju slijevaju i iz nje izlijevaju njihovi mrtvi životi. Oko muzeja – futuristička zdanja, kao da budućnost koja je već postala sadašnjost prkosi prošlosti. Nisam imala snage ući u muzej. Nisam mogla po(d)nijeti tugu New Yorka. Nastavila sam dalje po Bruklinskom mostu. Hodala sam, hodala bez kraja na putu dok je sunce probijalo kroz moje naočale i oči, sve do srca. Noge mogu izdržati sve, čak i sam život. U daljini se vidio Kip slobode. I Manhattan, visok i vitak, kao s modne piste. Brooklyn mi se učinio nekako više domaći, sav ciglast, industrijski, sa širokim i dugim zgradama. U zadnji čas sam stigla u „Sophia Inn“ i Meksikanka Celeste, žena zadužena za sve u hotelu, na španjolskom mi je pozvala taksi. Stajala je na vratima s rukama na bokovima sve dok nisam ušla u auto. Vozač je mobitelom razgovarao s nekim na španjolskom, govorio je glasno i smijao se, smijao se i stoput ponavljao riječ *obitelj*. Pomislila sam da ako ponovo trebam doći u New York, to će biti samo s mojom obitelji, s Emom i Alešom. Aleš i ja smo voljeli New York, ali čini mi se da mu se sada ne bi dopala korporacijska dimenzija koja je obavila grad. Sigurna sam da bi Ema uživala u Central parku hraneći vjeverice bio-lješnjacima iz „Whole Fooda“.

Lokalnu njujoršku zajednicu, po svemu sudeći, čine i bogati i siromašni. Siromašni (žene – Meksikanke, Afroamerikanke, Istočnoeuroljanke...) čuvaju djecu zaposlenim i zauzetim Amerikankama. Autobusom ih vode u šetnju u park ili u grad. Vole ih umjesto vlastite unučadi, a možda i vlastite djece. Neoliberalistički simulakrumi ljubavi. Dječacič bijelih obraza i crne zalizane kose, odjeven u mornarsko odjelce, sve vrijeme se oslanja na rame starije žene tamnog naboranog lica koja ga nosi na rukama i ljubi povremeno. A vožnja autobusom M3 nema kraja. Možda ga je povelu u zoološki vrt? Jedna mlada i lijepa Afroamerikanka pretražuje po svom mobitelu dok se oko nje igraju plavooki i plavokosi djevojčica i dječak, držeći se za ogradu pred kućom u istom redu sa „Sophia Inn“. Niti je njima dosadno, niti njoj, ali tko zna kako joj je pri duši.

Napuštam New York pitajući se: Zašto me je ovog puta grad ostavio pomalo ravnodušnom? Jedino me njegova zdanja još uvijek oduševljavaju. Ljudi su ukopani u svoje mobitele i sa slušalicama u ušima niti čuju niti gledaju u nešto drugo, osim ako slučajan prolaznik ne upita za smjer. Bar su u tome ostali isti, oni stari dobri Njujorčani koji su me oduševili prije petnaestak godina pri našem prvom susretu. Tada mi je u Americi sve bilo neobično: automobili, ceste, arhitektura. A danas je Amerika sve bliža Europi. Ili obratno. I ovdje rijetko tko čita u podzemnoj željeznici, osim poneki mladić ili djevojka osebujnog izgleda koji kao da su ušli u krivi vlak. Otušeni su poput čitave Europe. Na neki način mi postaje jasno zašto Donald Trump može pobijediti na izborima. Čini se da je u pravo vrijeme na pravom mjestu. Oličenje Amerike koja i nije Amerika. Nije li Amerika možda zaboravila Boga koji je uvijek ponovo blagosilja? Ili ona Boga? James Tate bi ustvrdio: „Nisi baš dobar“, reče mi on. „Znam“, rekla sam ja“.

Napustila sam New York sa čudnim osjećajem da nam nije potrebno vidjeti se uskoro opet. Možda se radilo o „času u kojem priželjkujemo više“, šapnu mi Jill Bialosky. Najvjerojatnije je u pravu Marianne Boruch kada mi dobacuje: „Možda tuđa želja pojednostavljuje mene samu.“ Te noći mi je web-časopis „Literary Hub“ objavio esej o mojoj književnoj jugo-

slavenskoj generaciji i o post-Jugoslaviji. Otišla sam sa stihom Paule Bohince koji mi je sjekao srce/jabuku na dvije tvrde kriške: „Kao koncept, pravda je istovremeno i kaljenje željeza i teror.“

7. 10. 2016, Baltimore

Upravo je tako kako vi, Joseph Chapman i Laura Eve Engel, to kažete: „Zbunjena, ja sam netko drugi“, a Michelle Boisseau dodaje: „Sat na zidu, čaj u šalici, Henry James dolazi pozvati George Sand.“

Ležim u sobi pansiona „Willson Bed and Brekfast“ u Baltimoreu, sobi s mnogo uramljenih slika i crteža i ljuta na američke udaljenosti nakon gotovo tri sata puta od zračne luke u Washingtonu do Baltimorea, žedna i gladna, prizivam vlastitu glavu da se smiri, da se utopli, da zaboravi. Okretala sam glavu tri sata prema šumama pored ceste na propuhu pred otvorenim prozorom vozača, dobrodušnog Afroamerikanca koji je s nekim razgovarao telefonom na svom materinskom jeziku. Niti ovdje taksisti ne zaboravljaju svoj materinski jezik. On im je neka vrsta bijega od stvarnosti američkog sna ili košmara. Long Live Mother Tongue!

Baltimore. Afroamerički beskućnici stoje na autobusnim stanicama na periferiji grada u grupama ili sami lutaju gradom ili se pak vuku uz tramvajske pruge. Čini se da je Amerika zaboravila na njih. A „Moja je rijeka jednom bila nedjeljiva“, nije li tako, Natalie Diaz? Ustvari, upravo je Baltimore Amerika. Život je u njemu stvaran, vidi mu se dno. Ali i nebo. Vlasnica pansiona „Wilson Bed and Breakfast“ me svojim bijelim džipom odvezla do knjižare „Ivy“ na čitanje. Usput mi je ispričala da je iz Perua, da ondje ima devetoricu braće, da u Americi živi s mužem Amerikancem i majkom koja čezne vratiti se u Peru jer želi umrijeti tamo. U trenu mi sine pomisao hoće li i Ema jednom tako govoriti o meni nekom nepoznatom? A Aleš – zar me on ne bi sahranio u Ljubljani? No, gdje bih ja zapravo željela umrijeti? „Da mi polovica groba bude tu, a druga polovica, tamo.“ Huanitin muž je krupan i visok, barem tako djeluje na fotografijama u dnevnoj sobi. Trenutno je u Miamiju. Čini se da se bavi zrakoplovstvom, na zidovima vise uramljeni novinski tekstovi o NASI s njegovim potpisom. Nikada mi ne bi palo na pamet uramiti tekst iz novina. I, uopće, kuća je čista povijest, prepuna predmeta, slika, sitnica lijepo smještenih i raspoređenih, baš kao i starinski servis za jelo iz devetnaestog stoljeća u blagovaonici. Američke palačinke s javorovim sirupom, voćni jogurt, sok, kava, četiri kriške jagode i valovita kriška pržene slanine. Svi mi gosti pansiona doručujemo zajedno iz prekrasnih tanjura i pribora za jelo iz 19. stoljeća. U Europi nikad nisam jela iz tako starih tanjura. Europa je muzej koji ne radi ponedjeljkom, Amerika je muzej koji radi i noću. U knjižari na čitanju, posjetitelji me dočekuju s izlzanim i već otvorenim primjercima „pH neutralne povijesti“ na engleskom, knjižničarka mi pokazuje odlični blog o „Rezervnom životu“, a vlasnik knjižare mi poklanja šalicu za čaj. Autori koji su u knjižari održali više književnih čitanja, već su sakupili čitav servis šalica za čaj. I meni su rekli da će me čekati još pet šalica. Ako se ne vratim, poslat ću po njih petoricu europskih autora. Ili još bolje – autorica!

S druge strane periferije, Baltimore mi se sa svojim pristaništem učinio mirnim gradom. Djeca u đačkim uniformama i s razigranim očima. Crna, žuta i bijela. Bogatstvo boja, osmjeha, duša. „Koje je ovo cvijeće?“, djecu pita učitelj, čovjek u godinama. O odgovoru su nagađali i

učenici i ostale tri učiteljice. Skupa smo prošli ulicu na semaforu, oni idući prema akvariju, a ja prema kvartu Mala Italija. Nisam čula ime cvijeća, a ni sama nisam znala naziv ni na jednom od svojih jezika – ljubičasti cvijet, a nije ni jorgovan ni ljubičica. Ljubičasti cvijet u listopadu. I sama sam bila „na putu da postanem filantrop“, Denise Duhamel.

U Maloj Italiji – kuće s talijanskim zastavama, malim restoranima s talijanskom glazbom. Usred te talijanštine, mali indijski restoran duhovitog imena „Mala Indija“. Bilo je prerano za ručak, iako bi bilo lijepo ručati u simulakrumu susjedne zemlje u inozemstvu. Moja tuđina u tuđini u tuđini... Čini se da ni sama ne znam koliko matrhoški sadrži moja matrhoška. I koja je od njih gladna, a koja ne. A nekoliko sati kasnije, kada sam već odmakla od Male Italije, kupila sam sendvič s čedarom i puretinom u nekom malom polupraznom dućanu koji sam jedva pronašla u kompleksu posvećenom baltimorskom bejzbolu. Prodavačica je prije izdavanja računa potražila novac. Logično, nisam mogla ne nasmijati se. Popela sam se na drugi kat do knjižare „Barnes and Noble“ na odjel prijevodne književnosti koji je bio gotovo bez prijevodne književnosti. Na drugom kraju knjižare prelistala sam dvije preteške antologije američke poezije. Različni urednici – različni pjesnici. U jednoj od njih pronašla sam pjesmu moje drage Louise Erdrich! Kako samo volim njezinu ludu prozu! Živi u Minneapolisu – hoću li je vidjeti?

Prije odlaska iz Baltimorea vlasnik pansiona, krupan bjeloputi Amerikanac koji se vratio iz Miamijsa, pomogao mi je s koferom, ponudio mi musle s medom, pečena jaja, pohane kriške kruha, pečenu slaninu, sok, kavu, jogurt i ispratio me čvrstim stiskom ruke. Nehoteći sam pomislila na pjesmu Davida Bottomsa: „Ovo je Blankenship, otac petorki, vlasnik zaprežnog konja i krave.“ Njegova žena i njezina majka, obje sa čistim pregačama i zalizanom peruanskom kosom su me zagrlile kao da sam im najbliži rod. U svijetu postoje i takvi pansioni iz kojih ti se ne odlazi.

19. 8. 2016, Washington

Dok smo na željezničkoj stanici u Baltimoreu iz automata kupovale karte za vlak do Washingtona, neka žena mi se ozareno obratila: „Have a blessed day.“ Lijepo. U vlaku mi se jedan dječčić nasmiješio kad sam mu dotakla nosić. Simulakrum Emina nosa, moj najomiljeniji dio njezina tijela. Odjednom shvatim misao Olene Kalytiak Davis: „Sasvim su mi nejasni: moj skepticizam, načini, talenti, dolari, integritet, dani, umjetnost.“ Put je trajao sat vremena. Izašla sam na glavnoj stanici Union i presjela na „Big Bus Washington DC“ – prvi turistički autobus u svom životu. Promašaj i razočaranje. Vodič je bio neuk, autobus je bio prepun turista, kroz zamagljene se prozore nije vidjelo gotovo ništa, a vani je lijevala kiša. Platila sam 39 dolara za krajnje ciničnu turu nazvanu „domoljubna“. Hajde da vidimo što to uopće znači u Americi! Kakve li ironije, radilo se zapravo o najjeftinijoj ponudi. Domoljublje se prodaje lako, a skupo se plaća. U Americi je zamotano u celofan i vrpču, a u Makedoniji, potpuno golo. Izašla sam na prvoj stanici, a zatim dugo, dugo hodala sama. Američki Bruxelles, administracija moći. „Ovo meni nije dovoljno“, u mislima mi je ponavljao Martin Espada. Ušla sam u Kongresnu knjižnicu i stresla se od pomisli da na njezinim policama ima i nekoliko mojih knjiga. Obuzeo me osjećaj kao da sam došla u dom vidjeti svoju djecu. Ili je knjižnica tek samo knjižnica? Ali ne i Kongresna.

Međutim, građevina Jefferson u kojoj je smještena Kongresna knjižnica je ono što fascinira: više nalikuje muzeju, a ima prelijepu čitaonicu. U vitrinama su izložene stare knjige, muzejski eksponati, Biblija iz Mainza čiju fotografiju već znam kome ću poslati. Panoi s informacijama o američkim domorocima, o ljudskim pravima. Amerika se preko kulture želi ispričati za svoje loše političke postupke. Na jednom ekranu neki od dobitnika Pulitzrove nagrade za književnost odgovaraju na pitanje „Za koju bi se knjigu moglo reći da je oblikovala američku književnost?“ Najraznovrsnije knjige! Čini mi se da suvremeni američki pjesnici majkom smatraju Elizabeth Bishop, a ocem, Walta Whitmana. U mojim dijelovima svijeta priznaju se samo očevi. Nije li to kao što piše Charles Fort: „Netko je živio u sobi ne želeći ništa.“ Na stepenicama knjižnice fotografira me neka sredovječna žena. Tek na fotografiji primjećujem da mi je lice preplanulo od američkog sunca. A u Washingtonu pada kiša. U meni pak protječe pjesma Lynn Emanuel „Moj život“ (*kao što je riba prihvatila Jonu, tako je on prihvatilo mene...*) od početka do kraja, od kraja do početka.

Bijela kuća je nepristupačna. Opoljena drvećem, jedva se vidi. Krupan policajac s košuljom kratkih rukava, u bermudama i psom na uzici. Vozilo tajne policije. Jedem hot-dog za četiri dolara i zurim u kuću u kojoj se određuje sudbina svijeta cijenom koju je nemoguće platiti. Claudia Emerson kaže: „Rekla je da je sve počelo pritiskom, a ne toliko s bolom.“ Koja li će prva ili najprvija dama boraviti u ovoj kući i bez pritiska i bez boli?

Vraćajući se prema željezničkom kolodvoru, vozač autobusa, tridesetpetogodišnji Afro-amerikanac, čitavu se vječnost svađao s nekim preko telefona. U autobusu je bilo hladno, mokro, a prozori prekriti točkastom folijom kroz koju se nije moglo fotografirati. Propustila sam vlak za Baltimore, a sljedeći je bio tek za dva sta. Za Washington više nisam imala snage. „Kada netko umire, odjeća je tako tužna“, kaže Emily Fragos. Sjedila sam na željezničkom kolodvoru i čitala antologiju *Najbolje američke priče 2016*. U njoj je i priča Louise Erdrich, toliko njena, divlja, čudesna! Zapravo, svaka priča je za pamćenje, ali ona Bena Marcusa o dječaku koji je odlučio prestati voljeti svoje roditelje, presjekla me je poput noža. Umalo sam opet propustila vlak.

Aleš mi preko telefona šapuće da Emi nije bilo lijepo na nastavi u prirodi. Čak je dobila i domaću zadaću. Ema mi je zatim ispričala da su se samo šetali i da se uopće nisu zabavljali. Rekla mi je da su ona i njezine najbolje prijateljice, bliznakinje Dina i Dalila, jedne noći vidjele čovjeka kako prolazi kroz zid i neku djevojku kratko ošišane kose koja se prošetala njihovom sobom. Jako su se prepale. A kasnije im je učiteljica objasnila da su to bili duhovi. „Kolekcionarska smrt ga drži na oku“ (Dana Gioia).

14. 10. 2016, Iowa

Jučer popodne sam se vratila u Iowu, moj stari nekadašnji četrdesetodnevni dom iz 2005. Da, Garrett Hongo, „stigla sam iz svojega života od papira i egzila“. I ovoga puta jesenski prelijepa, sa svim svojim žuto-narančastim-zelenim drvećem, Iowa je mnogo više od tek gradića u Srednjoj Americi: ona je moja, poput nekog mog najbližeg. Odmah sam pronašla „Shambaugh House“, dom International Writing Programe-a“ u čijem holu smo stajali Hugh Ferrer i ja više od pola sata i razgovarali o „mojoj“ generaciji sudionika na IWP. Posjetila sam i „Iowa House“, ali se nisam popela na „svoj“ nekadašnji kat jer bih se osjećala osamljenom

ne vidjevši nikog od svojih tadašnjih prijatelja. Te 2005. godine smo se šalili da su sobe s pogledom na unutrašnje dvorište prepuno žica i kablova dodijelili piscima iz nekadašnjih komunističkih zemalja: Vijetnama, Kazahstana, Kosova, Mađarske, Makedonije, Slovenije. U sobama nasuprot našim s pogledom na travnjak i igralište za bejzbol bili su smješteni pisci iz Izraela, Austrije, Šri Lanke, Australije. Sjetila sam se Nadje Abdul Jabbar iz Saudijske Arabije koja je pokušavala naučiti nas, spisateljice, trbušni ples. Gušile smo se od smijeha i nismo naučili ništa. Što li je sada s Nadjom u njezinoj hermetički zatvorenoj Saudijskoj Arabiji? Prošla sam čitavom Jefferson i Market Street. Pronašla sam i prodavaonicu „John’s Grocery“ u kojoj sam 2005. redovito kupovala hranu. I sada imaju istu „Chicken pie“, namaz „Filadelfia“, mlijeko i narančin sok u dvolitarskim plastičnim kanistrima. A ipak mi se ovog puta prodavaonica učinila nekako većom. Pronašla sam trgovački centar i u njemu isti dragstor u kojem sam ponekad kupovala hamburger peciva. Ali više nije bilo prodavaonice za „Second Hand“ odjeću u koju smo ponekad navraćale, mi, spisateljice, i u kojoj smo jednom srele Yvonne Adhiambo, spisateljicu iz Kenije koja je kupovala haljinu iz 50-ih, a mi ostale smo samo isprobavale sve što smo našle. Jednog nedjeljnog jutra srela sam je obučenu u tu haljinu na putu u crkvu, gotovo je letjela ulicom u blaženstvu levitacije. U lowi mi nedostaju moji prijatelji s IWP 2005. Naše druženje, smijeh, naše duboko prijateljstvo. Razgovori s Aminom Hussein iz Šri Lanke o pravima žena za koje se strastveno borila, sa Sharon Hass iz Izraela o njezinim nježnim ljubavnim lezbijskim vezama. Sve nas je oduševljavala ljubav između Zahiye Kundus iz Palestine i Antonia Ungara iz Kolumbije i njihova odluka da se vjenčaju nakon IWP. Kada su to i učinili, poslali su nam poruku da se Antonio preselio u Izrael i da je zbog Zahiye obitelji prešao na islam, ali da njegovi u Kolumbiji o tome ne znaju ništa i vjeruju da je Zahiye zbog Antonia postala katolikinja. U lowi mi je Mañju Kañculi iz Nepala poklonila prekrasan šalvarkamis i nepalsku ogrlicu koju nosim i dan-danas. Najviše sam se sprijateljila s Ma Thidom iz Burme, aktivisticom i asistenticom Aung San Suu Kyi, višegodišnjom političkom zatvorenicom jednog od najstrožih zatvora u Burmi. Spasio ju je budizam i meditacija dok su je tukli, izgladnjivali i držali bez lijekova. Amerika joj je bila prvo putovanje nakon robije. Zbog Ma Thida i neke nadzemaljske savjesti koju sam kao ljudsko biće osjećala, mnoge noći u lowi nisam oka sklopila. Kasnije smo u Makedoniji napravili veliki razgovor za časopis *Kulturni život* i u Sloveniji za *Sodobnost* s nadom da ih mjanmarska hunta neće pronaći budući da joj je bilo zabranjeno davati intervju stranim medijima. Danas Ma Thida putuje svijetom i bori se za prava svih pisaca i novinara – političkih zatvorenika. S Ayu Utami iz Indonezije imala sam lijepe književne razgovore, ona je u Indoneziji bila prava zvijezda s romanom-bestsellerom *Šaman* s temom o životu žena u patrijarhalnom indonežanskom društvu. Prije izvjesnog vremena mi je Laila Neihoum pisala da sad živi u Kaliforniji, da je napustila Libiju nakon što su joj brata ubili na kućnom pragu pred očima djece i trudne žene. Sjetila sam se da se Kiwao Nomura iz Japana napio na našoj oproštajnoj zabavi i plačući mi ispričao kako je sa svojom partnericom, flamenko plesačicom, želio imati dijete, ali im to nije uspjelo. A kada sam mu javila da sam rodila Emu, pitao me je zabrinutim tonom: „I kako ćeš sada pisati? Dijete zahtijeva puno posla.“ Edi Shukriu iz Kosova mi je na svom laptopu pokazivala slike arheoloških iskopina i ispričala da se njezina obitelj pred srpskom agresijom sklonila u Makedoniju. Pomislila sam na Nihada iz sirijskog razrušenog grada Aleppo koji sada živi na berlinskoj adresi. Čak se i preziva Siris. U lowi smo se svi zblížili

toliko da smo jedva čekali jutro da jurnemo iz svojih soba na zajednički doručak, nakon čega nismo ni pisali, ni čitali, nego smo čitave dane provodili zajedno, šetali i razgovarali, razgovarali smo o svemu, o životu, o književnosti, o politici, a navečer smo redovito obilazili barove i luđački plesali kao da smo se željeli osloboditi svih individualnih i kolektivnih nesreća ili odlazili na privatne studentske tulumе i tematske večeri ili smo pak ostajali u nekoj od naših soba u kojim smo pekli piliće u mikrovalnoj pećnici i jeli ih rukama kao pravi divljaci književnosti. Otišli smo iz lowe bez ijedne napisane riječi ili stiha osim dnevnčkih zapisa, prezirući one malobrojne pisce koji su ostajali u svojim sobama i pisali knjige. Nikada nisam toliko intenzivno živjela u nekoj grupi, družeći se mjesec i pol s toliko mnogo ljudi, iz toliko mnogo zemalja. To je bilo moje najsretnije kozmopolitsko razdoblje u životu. Ali zašto smo se danas pomalo zaboravili? Ponekad na putovanjima Europom susrećem Josefa Haslingera iz Austrije, sada predsjednika njemačkog PEN-a. U lowi je organizirao najbolje zabave osobito kad mu se pridružila njegova mila žena Edith. U Ljubljani su me posjetili John iz Australije, Sharon iz Izraela i Edi iz Kosova. I lowa je IWP, šalili smo se.

A sada, koliko je lowa ostala ista, toliko se i promijenila. Hotel „Vetro“ u kojem sam bila smještena sasvim je obnovljen, a u gradu ima i mnogo drugih novih građevina. Međutim, knjižara „Iowa Books“ je ostala ista baš kao i omiljena „Prairie Lights“ u kojoj me je dočekao stolić na kojem su pokraj plakata o mojem čitanju i romana na engleskom stajale dvije knjige Boba Dylana s informacijom o njegovoj Nobelovoj nagradi za književnost. Učinilo mi se i smiješnim i zanimljivim da su se naše knjige našle na istome stolu u mojoj lowi. Na čitanje su došli moji stari prijatelji, organizatori IWP – Christopher Merrill, izvrstan poznavatelj (post)jugoslavenske kulturne politike, pripovjedač Hugh Ferrer i Nataša Duroviceva, poljskog podrijetla, koju smo svi mi slavenski pisci osjećali svojom. Došli su i sudionici ovogodišnjeg IWP, zanimljivi mladi ljudi iz raznih zemalja. Domaćica rezidencije Merry i njezin suprug, profesor Peter, koji su se za vrijeme boravka brinuli o našim potrebama, nisu došli, Hugh mi je rekao da su u dubokoj depresiji zbog Nobelove nagrade. Hugh me je ispratio do hotela. U prodavaonici pokraj hotela kupila sam gotovu hranu i večerala sa svojim prijateljima iz 2005. *in absentia*, u našoj lowi. I kako kaže Suji Kwock Kim „Svaka odsutnost ima ime, lik, sudbinu.“ Kroz prozor hotelske sobe lowa je sva bila u pepita dezenu. Na naslonu jedne klupe u parku bio je nacrtan dinosaur i pokraj njega natpis: „Čovječe, neki od nas se trude naći dom.“ Da, „sve ove duše su nam prethodnice“, rekao je T. R. Hummer, a Julie Kane je prošaptala „Kao da jesu.“

15. 10. 2016, Chicago

Jučer me je u zračnoj luci u Chicagu dočekala bijela limuzina sa zatamnjenim staklima koju je po mene poslalo Sveučilište. Stojeći tako jedna kraj druge više od pola sata, niti sam ja obraćala pozornost na limuzinu, niti limuzina na mene. Postalo mi je jasno tek kad sam slučajno pogledala broj registarske tablice koji se poklapao s brojem taksija kojeg sam zapisala na jednom papiriću. „Poput pristiglog pisma nakon smrti pošiljatelja“ (Jeffrey Harrison). Put od zračne luke do hotela je trajao čitava dva sata koja, čak i u limuzini (ili posebice u njoj), prolaze sporo. U njoj sam, ne znajući što bih sama sa sobom, „mogla čuti ono neizrečeno“ baš kao i Terrance Hayes. Bijela limuzina sa crnim kožnim sjedištima, čašama za

šampanjac, flašom viskija i Afroamerikancem za volanom konačno me je dovezla do „Amber Inn“, motela na Aveniji Michigan nalik onim iz Hitchcockovih filmova. A moj Tony Hoagland je ustvrdio: „Tako dugo sam na putu sam sa sobom.“ Motel, s „uredom“ u ulaznom holu umjesto recepcije, sa sumnjivim gostima i parkiranim automobilima tik ispred vrata soba od kojih je moja gledala ravno na veliku neonsku reklamu za neki restoran, izabrala je agencija koju je unajmio moj američki izdavač da organizira sve moje letove i smještaj za vrijeme književne turneje Sjedinjenim Američkim Državama. Izabrala je „Amber Inn“ u luđačkom raspoloženju, misleći da je jedna spisateljica sa Balkana već navikla na ovakva mračna mjesta. U sobi nije radilo svjetlo, osim dviju stolnih lampa. Profesorica Angelina Ilijeva sa Sveučilišta bila je zatečena hotelom. Pozvala me je da prenoćim kod nje, ali sam odbila jer noć provedena u hičkokovskom stilu se nije smjela propustiti. U sveučilišnoj knjižnici na drugom kraju grada, kao ošamućena odgovarala sam na njezina pitanja o političkom i književnom stanju u bivšoj Jugoslaviji. U meni je odzvanjao glas Richarda Howarda: „Kada je, mila, pravo doba za smrt?“ Jutros je taksist koji me je vozio u zračnu luku bio zaprepašten izgledom hotela i iznenađen što sam još živa. I ja također. Rekao mi je da je iz Indije i da mu se sestra udala za Makedonca, da im je prezime Sulejmani, te da žive u Chicagu. „Jako gostoljubivi ljudi svi ti njezini rođaci“, ponavljao je. Još nije bio u Makedoniji, uostalom kao ni njegov zet rođen u Chicagu, ali jednog dana... Ovoga puta od Chicaga nisam vidjela ništa. Tek sam mu se pri polijetanju divila, posebice oceanu, plavom i svjetlom. Chicago iz neba nalikuje urbanom raj. Zavoljela sam ga te 2005. kada sam ga sa svojim multi-kulti prijateljima iz Lowe prokrstarila uzduž i poprijeko. Pomislila sam – ovdje živi Aleksandar Hemon. Ovdje je preminula njegova kćerka. Obuzele su me crne misli da se nešto loše dogodilo Emi. *U Chicagu nisam vidjela puni mjesec / retrovizor u žutom taksiju Indijca / čija je sestra udana za Makedonca / potpuno ga je prekrivao. / Mogla sam vidjeti svoj lik, ali puni mjesec – ne.* Kada je u Ljubljani puni mjesec, Aleš uvijek kaže da se ne osjeća dobro. Kada bi bio ovdje, ne bi ga ni vidio i osjećao bi se dobro.

22. 10. 2016, Los Angeles

U Europi, svi putevi vode u Rim, a u SAD u Hollywood. Na aerodromu niti jedan autobus, čak ni onaj najmanji nije išao u mom smjeru, svi su išli za Santa Barbaru, Santa Monicu, El Segundo. Nikad si nisam pomislila da ću ikad biti toliko blizu svim onim plažama s televizijskih serija koje me, uostalom, nikad nisu ni zanimale. A sada mi kalifornijsko sunce probija kroz kožu i moždanu auru kao i glumcima u TV serijama o kalifornijskim trivijalnostima. Na posljatku mi se neki taksist smilovao i odvezao me do hotela na sjevernom djelu Avenije Vermont u povijesnom dijelu Los Angelesa koji još nazivaju Hollywood, no koji je daleko od onog kojeg obično vidimo na TV-u. Kroz prozor taksija gledala sam šume i livade, teniska i golf igrališta, skrivene vile i djeliće plavih bazena, ali brdo s natpisom *Hollywood* nisam uspjela vidjeti. Ono što je na prvi pogled očito, meni često ostaje sakriveno.

U jednom pristojnom motelu, recepcioner iz Bangladeša mi kaže da sam od središta Hollywooda i staze slavnih udaljena samo dvije stanice podzemnom željeznicom. Bilo je vruće. U hotelskom bazenu su se kupali poneki gosti. Kalifornijska vrućina, sunce prži, a ja u jesenskoj odjeći. Krenula sam potražiti knjižaru „Sky Light“. Bili su iznenađeni što sam

stigla ranije, pokazali su mi smjer nekog dobrog restorana, no ja sam htjela prošetati uokolo. Palme-bandere, visoke do neba. Palme-stepenice po kojim bi se Jakov mogao popeti do Boga. Nabasala sam na „prvi hram indijskih Sikha u Americi“. Velika bijela palača. Jedan Sikh je stajao na vratima. Upitala sam ga smijem li ući. Dao mi je žutu maramu i rekao mi da se izujem. Kao djevojčici Sikhe mu mi bili sinonim za ubojice. Iako sam se stidjela svog djetinjeg stereotipa, u hram sam ušla sa strahom. Unutrašnjost je bila prostrana i gotovo prazna. Na jednoj klupi se nalazila posuda sa „svetom hranom“. Sikh mi je ponudio zdjelicu. Okus joj je bio sličan halvi od griza, šećera i vode kakvu priprema moja mama. Slatka, smečkasta i ukusna. Ukus skopskog kvarta Mađari u prvom hramu Sikha u Hollywoodu i uopće, u Americi. Htjela sam povikati: „Zašto ste ubili Indiru Ghandi?“ Je li svaka kolektivna krivnja istovremeno i individualna? Kad su u pitanju tragedije, znam da je tako. U jednoj maloj odaji molio se i meditirao neki stari Indijac. Jedna Indijka je ušla k njemu u odaju i u jednom mi se času učinilo kao da leže jedan na drugome iako to nije moglo biti istina. U hramu je vladao posvemašnji mir no oči Sikha slijedile su svaki moj pokret ne ostavljajući me ni trenu. Pitao me je odakle sam. „A, iz Makedonije? Baš lijepo!“ Svaki Indijac koji me je ikada pitao odakle sam, uvijek je reagirao kao da zna za Makedoniju. Za veliku Makedoniju. „Živim u Sloveniji.“ „Slovenija, Slovenija“, ponovio je češkajući turban. Kada sam već izašla pomislila sam da će sada Sikh iz dosade izguglati imena tih čudnih zemalja, Makedonije i Slovenije. Možda sam mu trebala reći da sam neko vrijeme živjela i u Rumunjskoj da upozna bolje zemljopisni prostor moga života. „Kada ćeš ugledati Boga, neće ti se dopasti to što vidiš“, piše Morgan Parker. Ili možda ipak?

Na čitanje u knjižaru „Sky Light“ došao je i Bogdan Suceavă, rumunjski pisac koji s obitelji živi u Los Angelesu. Dobar pisac, neobičan čovjek, profesor matematike. Nakon čitanja predložio je da mi automobilom pokaže grad. Nismo nigdje stali, ali sam iz auta vidjela Hollywood na noćnoj svjetlosti, Beverly Hills gdje žive bogataši iz filmskog svijeta, a turističke agencije nude stajanje pred njihovim domovima. Neoliberalističko lešinarstvo u kojem nisam htjela sudjelovati. Puno više me je zanimalo kompleks fakulteta i kampus Kalifornijskog sveučilišta. Hollywood je pak izgledao bljeskavo i kičasto. „Bljeskavo i kičasto“ ponovio je Bogdan Suceavă kao da mi čita misli. Danju je Hollywood mirniji. Staza slavnih je zapravo pločnik po kojem gaziš kada žuriš ili nad kojim se saginješ objektivom fotoaparata uhvatiti neku od zvijezda. Gaziš po Elizabeth Taylor, Johnu Lennonu, Quinu... Možeš zakoračiti u stopala Roberta de Nira i sjediniti svoje dlanove s otiskom njegovih. Od 2. travnja 2013. kada je utisnuo svoja stopala i dlanove u glinu ispred Kineskog kazališta, njegovo tijelo više nije isto: sada pripada svima. Ne moraš mu ući pod kožu, možeš samo u cipele i rukavice. Neprekinuto gaženje po zvijezdama. I Kinesko kazalište u kojem se dodjeljuju Oskari također izgleda kičasto. Zar je onaj Hollywood s TV-a, ovaj Hollywood? Kakvu mu pozornost pridaje svijet! Vjerujem da se iza zidova svih tih kazališta, kina, studija događa umjetnost i mukotrpan rad, no ovako izvana sve djeluje improvizirano, jeftino, kao na nekom sajmištu. Kakav kraj mojoj književnoj turneji! U holivudskom stilu! Crveno-narančasti baloni i pauk koji vrebaju turiste s visine. Pitanje je vremena kada će završiti u njegovoj mreži. Hoće li baloni pući ili se ispuhati spokojno, neholivudski? S krajnjom snagom smijeha i ljubavi kupila sam Alešu „Oskar za najboljeg supruga“ i Emi „Oskar za najbolju kćer“. A Oskari se ne smiju nositi u ručnoj prtljazi, moglo bi se njime nekom slomiti glavu, izazvati

teroristički čin, preplašiti i onako kronično preplašene stanovnike SAD. Od New Yorka do Los Angelesa nije bilo grada u kojem se audio, video ili slikom nije emitirao slogan koji govori o današnjoj Americi: If you see something, say something. I telefonski brojevi na koje možete izvijestiti o najmanjoj mogućoj sumnji da netko želi učiniti nešto loše. Juliana Gray potvrđuje: „I pas mora znati svoje mjesto.“

Let prema Europi je bio luđačka destinacija: via Moskva. Sjedim pokraj ruskog para koji se vraća iz posjeta kćeri koja živi u Los Angelesu. Satima mi njezin otac pokazuje na svom tabletu njezine foto-modelske fotografije. Pita me čime se bavim. Kada mu kažem da sam spisateljica, kaže da bih mogla pisati scenarija za Hollywood. Ah, ne, kažem, o tome nemam pojma. Čini se da više ni Rusi ne shvaćaju književnost kao umjetnost, već kao biznis. Njegova žena sve vrijeme spava ili drijema i ne otvara oči. A za to vrijeme ponosni otac priča da kćer radi za sve poznatije brendove, da je udana za američkog producenta (koji se na fotografijama čini premladim), te da i njihova mala kći ima već sada manekenskih sklonosti. S koktelima u ruci izležavaju se oko velikih bazena i vjeruju da je Život lijep. Ruski otac je presretan da mu je kći već na pragu holivudske karijere. Čudi me da bogatašica, jedinica kćer nije mogla kupiti roditeljima avionske karte u biznis klasi. Rus koji je nekoliko puta bio u Sloveniji jer obožava mineralnu vodu „Donat“, u svojoj kući u nekom gradiću 800 km udaljenom od Moskve, ima rezerve boca vode za nekoliko mjeseci. On grči koljena i ne zna što bi sa svojim velikim tijelom naguranim u sjedištu između svoje žene i mene. „Kada ćete ponovo vidjeti svoju kćer?“, pitam. „Sljedeće godine!“, kaže on i neprimjetno proguta slinu. Život, čini se ipak nije tako lijep. „Kursor koji se vraća po crti, briše ono prethodno“, Tom Sleigh.

Ja letim prema Emi i Alešu. Amerika je s druge strane mogega života. Literatura. „Ona je sigurna da njezino ime počinje na L.“ (A. E. Stallings).

Ja sam L.

*(Sa makedonskog prevela **Borjana Prošev Oliver**)*